

תפילה ב"נועם ספרדי"

יעקב יהושע

בעלי מלאכה, מבני-עמך, ששמרו על אותו נועם שאותו שמרו-שמעו בבתי הכנסת העתיקים של העיר העתיקה.

"שומרי חומותיה של החזנות הספרדית" חר-דים על אבדן "שארית הפליטה" של "הנועם הספרדי" ומארגנים מזמן לזמן שעורים ללמוד החזנות.

אשמים אנחנו

אכן, אשמים אנחנו. אין אנו רשאים לתלות את הקולר באחרים. מספרם של הספרדים, יוצאי העיר העתיקה והשכונות הישנות של ירושלים המבקרים בבתי הכנסת שלנו, הלך ופחת בעשר-רות השנים האחרונות. בני הדור הזה פוקדים את בתי הכנסת "בימים הנוראים" ובימי ה"ארצי" (כלשונו "לימוד") ואין פלא שהם משתוקקים לשמוע אותו "הנועם" ששמעו בימי ילדותם. אולם לרוב הם יוצאים כואבים ומאוכזבים. בתי-כנסת שבסלונקי, עיר ואם בישראל, היו שופעים נוסחים ו"נועמים". רבים מרבני ירושלים באו מסלונקי והביאו אתם את הנוסח הסלונקי-קאי, שהיה מקור לא אכזב לחזנות הספרדית בארץ. משנכבשה סלונקי על-ידי יון דלל מקור זה, והחזנות הספרדית נתיתמה.

אנו, "הספרדים הטהורים" הפכנו להיות "מ-עוט" בבתי הכנסת שלנו. אם "בארזים נפלה שלהבת", דהיינו אם בבתי הכנסת הספרדים הגדולים, כגון בית הכנסת על שם "יש"א ברכה" אשר במתיבתא שברחוב ז'בוטינסקי, אין מספרם של המתפללים הספרדים מגיע בשבתות למצין אחד, מבין כמה עשרות מציינים, כן ירבו, של שאר בני עדות המזרח, הרי מה נגיד על שאר בתי הכנסת הספרדים הקטנים.

בית הכנסת הספרדי "נכבש" איפוא על ידי בני עדות המזרח, המחזיקים עוד במסורת אבו-תיהם (מסופקני אם בניהם אחריהם ימשיכו ב-מסורת זו — אולם מכל מקום יותר מאשר בניהם

מסופקני, אם בני הדור הספרדי החדש, יודעים את מובנן של המלים "נועם ספרדי". אבותינו היו אומרים על חזן שקולו ערב והוא ירא שמים, בעל תורה ומתפלל בענות, שיש לו "נועם ספרדי". במלים אחרות, שהוא חונן בתכונות הדרושות לעבור לפני התיבה, שכן בקי הוא במסורת ובידע הדרושים לתפקיד נכבד זה.

נושאי "הנועם הספרדי" היו רבנינו. כיום "תיבות" שבבתי הכנסת ריקות ושוממות מרב-נינו. אותו "הנועם" המיוחד שהיה לרבנינו, אף אלה אשר לא חוננו בקול נעים — ותופעה זו היתה נדירה ביותר — עלה כנראה לשמי מרום כשם שעלו תורתם, גלימותיהם, הדרת פניהם, הליכותיהם הנאות והצנועות.

רבים מרבנינו-חזנינו שמשו כשד"רים, מטעם ארבע ארצות, (ירושלים, טבריה צפת וחברון) ובהיותם בשליחות, הוזמנו לעבר בפני התיבה שכן יהודי הגולה השתוקקו לשמוע מפהם את הנוסח הישראלי, ועל ידי כך תחדירו רבנינו את הנוסח הישראלי גם בקרב קהילות ספרד בגולה, אולם הם גם קלטו את הנוסחים והגוונים שהיו נהוגים באותן קהילות ובשובם ארצה הביאו אותם לקהילותינו בארץ.

וכן התקיימו מעין חלופי-נגונים ונוסחים בין הארץ וארצות הגולה.

לא זו בלבד שנעלם "הנועם" בתפילותינו, אלא שאתו נעלמו גם "הנועם" של הבקשות — הפיוטים שליוו אותנו בבתי הכנסת בשעת שמחה, כגון חתנים, הולדת הבן או הבת ועוד; פיוטים אשר היוו חלק נכבד בתפילותינו.

לשבחם של אלה מבני עדות המזרח, בעיקר מבני העדה הפרסית, שהספיקו בילדותם לשמוע את אחרוני החזנים שלנו, שעברו בפני התיבה בבתי הכנסת של בני עדותיהם ואזנם קלטה את "גני-נתם ומנגינתם", יאמר כי הם שומרים במידת-מה את הגחלת של "הנועם הספרדי". כן גותרו עוד מספר קטן של "בני העיר העתיקה", בניהם של

של הספרדים (הטהורים). ואין פלא אם הם "מח-
דירים" אל תוך בית הכנסת נוהגים אשר לא
ידענום.

בשובה ונחת

בית הכנסת הספרדי הצטיין, בפשטותו. לא
היינו "מכוונים" ועצמותינו לא רעדו. אמרנו את
התפילה בשלוה, בנחת ובשקט. כיום חדרה לבית
הכנסת שלנו אוירה אשר לא ידענו אותה לפני.
לבית הכנסת חדרו נוהגים ומנהגים שיש בהם
"כבוד", או כפי שנהגו רבנינו להגיד בספרדית
"פיסגאדיס" (כבודות), אדיקות שאינה במקומה
הנכון.

אנו לא קמנו ממקומותינו כשהחזן אמר "ברכו
את ה' המבורך". הסתפקנו בהרמת הגוף ממקו-
מות ישיבתנו. כתבים שעלו לדוכן, לא לחץ ה-
קהל, לאחר סיום הברכה, את ידיהם. הם חזרו
למקומותיהם בשקט. לפני תפילת המנחה לא
אמרנו פרקי זוהר. משעלינו לתורה, לא חיכינו
עד שהעולה שעלה אחרינו יסיים את חלקו בקרי-
את התורה. מיד לאחר שאמר את הברכה לעליה
בתורה, חזרנו למקומותינו. ענינו לברכת "חזק
ברוך" בהרמת כף היד למצחנו ולא לחצנו ידיים,
אף נהגנו לנשק את ידו של האב או של הסבא.

חזנים צעירים

חזנים צעירים שעוברים כיום לפני התיבה, אינם
משתדלים ללמוד את הנוסח המקובל של "שיר
השירים" של "מגילת אסתר", של "ההפטר" (גם
לנו נוסח מיוחד ורווי רגש בהפטר כשם
שיש לאשכנזים. נדמה כי אותו נגון שוב לא
יחזור בקהלינו). גם קריאת "התהילים", שנאמרה
בנגון שהיה נוסך בלבנו נחמה, שלות נפש והר-
געה שוב איננה.

תפילותינו היו פשוטות. רק בשבתות ומועדים
אמרנו את הקדיש בנגון מיוחד. הרבה נגונים היו
לנו. כיום למדו חזנינו הצעירים את נגוני "השי-
רים החדשים" המושרים על גבי גלי האתר. הם
גם שומרים אמונים למנגינת ההמנונים הלא-
מיים של "מלכי תורכיה ומצרים", מנגינה שעב-
רה מן העולם.

לכמה מבתי הכנסת הספרדים בארץ, חדרו

כמה נוהגים אשכנזים שלא הכרנו אותם ביל-
דותנו והם גורמים לנו כיוצא-ידופן. אנחנו לא
הכרנו את גלימותיהם הלבנות של חזנינו בשב-
תות ובמועדים ומצנפותיהם בעלות הצורות השו-
נות והמשונות. כשאני רואה חזנים אלו עוברים
לפני התיבה בערבי שבתות, כשהם לובשים את
הגלימה הלבנה והכובע האירופי על ראשם והם
מתעטפים בטלית—נזכר אני באותם הרבנים,
שעברו בפני התיבה בגלימותיהם הצנועות וב-
צנפותיהם הפשוטות. הם גם לא התעטפו בטלית
בעברם בפני התיבה בערבי שבתות, ולא לבשו
גלימות מבריקות ואף לא חבשו כובעים נוצצים
"באבני ברקת", כדוגמת כתי דת אחרים...

יתכן והופעה מרשימה זו נאה ומתאימה היא
בתוך קהל אירופי נוצרי, אך אנו במזרח שראינו
את ה"אימאמים"—שליחי-הצבור המוסלמים,
את פשטותם בשעת התפילה—לא עלה בדעתנו
להנהיג נוהגים אלו. מה הם עברו בפני קהל המת-
פללים בגלימות צנועות... כך גם חזנינו.

אמירת בקשות

אבותינו נהגו לקום בלילות שבת לאמירת בק-
שות. הם לא "הוצעו" במדעות, בקירות הרחוק-
בות והשכונות, כפי שנהוג כיום. כשאני עובר
ברחובות מחנה יהודה והשכונות הסמוכות, עומד
אני וקורא את המדעות המכריזות על אמירת
הבקשות, בהשתתפותם של חזנים ולפרקים אף
של "הראשון לציון".

אין לבי חלילה צר. על תופעה זו. יבורכו כל
אלה ה"יושבים העומדים", הפיטנים ו"המשתד-
לים". אבל הספק מכרסם בלב ושואל האם אין
כאן נטיה, מצד כמה מבני העוור "להשמיע"
את קולם הנעים ואת "המנגינות" החדשות. ש-
חוברו בהשפעת השירים ששודרו ברדיו של
הארצות הסמוכות.

תגידו, שגם הבקשות שנאמרו בבתי הכנסת של
העיר העתיקה בימי אבותינו, אף הם "נוסחתי"
לפי נגונים שונים ומהם, בלי ספק גם ערבים
"שעברו" לארצנו באמצעות "המנגנים ובעלי
הקול" הנאה שבקרוב שנינו, שנהגו לבקר מוזמן
לזמן בארצנו. אבל סבורני כי אז לא היה "שפע"
כזה כפי שהוא מצוי כיום. לא בנקל "חדרה"

אורים ותמים

שמעון שרשבסקי

על ידי הכהן; ח) לא תמיד ענה ה' לשואל (שמואל-א, יד, לו; כח, ו).

בהתחשב עם מה שנאמר ולא נאמר בתנ"ך על אורים ותמים יש להניח שהם היו גורלות קטנים שנעשו מעץ או מאבן. העובדה שמדובר על "ה-אורים" ו"ה-תמים" מוכיחה שהמונח "אורים ותמים" היה ידוע ומקובל אצל בני ישראל בזמן הקמת המשכן במדבר. אבל איננו יודעים את פשר הצירוף הזוגי הזה. כדאי לשים לב לכך שהמלה "אורים מתחילה ב"א" והמלה "תמים" ב"ת" וגם לזה שהמלה "תמים" כתובה תמיד חסרה. לכן אולי נקרא השם "אורים ותמים" על כ"ב אותיות ה"אלפבית" העברי, כאשר על כל גורל היתה רשומה אות אחת מהן. על הפרוצדורה נאמר בגמרא יומא עג: "השואל, פניו כלפי שאל והנשאל פניו כלפי שכינה"... "אין שואלים בקול"... "אין שואלין שני דברים כאחד ואם שאל אין מחזירין אלא ראשון"... "ואם הוצרך הדבר לשנים מחזירין לו שנים". נראה שהכהן הכניס את ידו לתוך החור

הרבה מאד פירושים אנו מוצאים על ה"אורים והתמים" המוזכרים בתנ"ך (שמות, כח, ל; ויקרא, ח, כ; במדבר, כז, כא; שמואל-א, יד, לו—מב; כח, ו; עזרא, ב, סג; נחמיה, ז, סה). כל המפרשים מסכימים שהם כעין מכשיר אשר באמצעותו נתן ה'—על ידי הכהן הגדול—את תשובתו על שאלה שנשאלה ע"י מלך, בית-דין ו"מי שהציבור צריך בו" (משנה יומא, פרק ז, ח). קיימים חילוקי דעות בנוגע לטיבם, צורתם ודרכי שימושם.

מה אנו יודעים עליהם על פי דברי התנ"ך? א) הם היו מונחים בתוך החושן ("רבוץ יהיה, כפול, זרת, ארכו וזרת רחבו"); ב) הם לא היו מעשה אומן מכסף או מזהב, כי אין הם מוזכרים ב"פקודי, כאשר מסופר על עשיית החושן; ג) משה נתן אותם אל החושן, כאשר הליבש את אהרן הכהן בפעם הראשונה; ד) אהרן נשא אותם בתוך החושן "על לבו לפני ה' תמיד"; ה) השואל עמד לפני הכהן "ושאל לו במשפט האורים לפני ה'"; ו) התשובה לשאלה ניתנה

ימין משת, אמרו הגוים כי שמחה די דסה יכולה לעבור לפני התיבה, במקומו...

אבותינו קמו לתקון חצות בשקט, בצנעה, בהכנעה. הם הרגישו בכך צורך נפשי. היום הפכו—כך נדמה—תקוני חצות למעין "בוסתנים" ו"רומנסרים" בזעיר אנפין.

שמא הגיעה השעה שכל אלה הכואבים את כאב "הנועם הספרדי" יקיימו מעין סימפוזיון על עתידה וגורלה של החזנות הספרדית, ויפתחו קורסים להכשרת חזנים-צעירים שילמדו את ה-נגון הספרדי המקורי כפי שלמדנו אנו בילדותנו, פרשה, הפטרה, שיר השירים, קריאת מגילת פורים, איכה, מגילת רות, פרקי אבות ושאר בקשות ופיוטים שאל נגונם יוצאת נפשנו.

מגנינה מעין זו בבקשות. יתכן מאד, כי כמה נוסחים ומגנינות עברו בירושה מסורתית מדורי דורות.

אבותינו לא הפכו את הבקשות בלילות שבת לקונצרטים, בהם "התחרו" בני הנוער במגנינות חדשות. מספרת בתה של שמחה די דסה, אשתו של יעקב דסה בעל חנות המכולת בשכונת ימין משת. "נהגנו בעלי ואני לקום לתקון חצות בלילות שבת. היינו אומרים תקון חצות בבית לאחר שהייתי מוזגת לו כוס קפה. רבנים זקנים נהגו לאמר תקון חצות בבתיהם. רק בעלי-בתים ובני-עמך הלכו לבית הכנסת". שמחה די דסה, כך מספרים, היתה בקיאה בנוסח התפילה כחון מומתה משהזקין החון בכור נסים בבית הכנסת של